

Les versions catalanes de la *Vita Aesopi*

Jaume Almirall

RESUM

Aquest treball tracta sobre la versió catalana de la *Vita Aesopi* de Heinrich Steinhöwel, des de la primera edició, publicada en 1550, fins a les últimes, de finals del segle XIX. S'exposa una hipòtesi sobre la procedència d'aquesta versió i s'analitzen alguns canvis soferts pel text català en el curs de les seves reedicions. S'ofereix el repertori virtualment complet de les edicions catalanes i un complement bibliogràfic sobre els principals aspectes tractats.

PARAULES CLAU: *Vita Aesopi*, Heinrich Steinhöwel, humanisme, traduccions catalanes

ABSTRACT

This paper deals with the Catalan version of Heinrich Steinhöwel's *Vita Aesopi*, from the first edition, published in 1550, to the last ones, which appeared at the end of the 19th century. A hypothesis is proposed about the origin of this version and an analysis is made of the changes observed in the Catalan text over time. A virtually complete list of Catalan editions and a selected bibliography are presented.

KEYWORDS: *Vita Aesopi*, Heinrich Steinhöwel, Humanism, Catalan translations

Durant segles, un dels llibres més difosos i més llegits, en traduccions a moltes de les llengües occidentals, generalment de forma conjunta amb la col·lecció de faules, fou la *Vida d'Isop*. Des de bona hora, la impremta feu d'aquesta obra una de les més conegudes d'Occident. Aquesta predilecció i aquest èxit es degueren òbviament al contingut moral tant de la *Vita* com dels apòlegs, així com també a l'expressió de gust eminentment popular tant de l'una com dels altres. La notòria i prolongada presència d'aquests textos també en la tradició catalana fa preveure'n d'antuvi algun grau d'influència, ja sigui en el pla lingüístic, ja sigui en el literari. El present treball s'ocuparà d'un aspecte previ, com és la via i la forma d'accés del corpus isò-

pic, i singularment de la *Vita*, a la llengua catalana i al seu successiu procés de reedició.

La història del text de la *Vita*, una tradició manuscrita de tipus molt complex, és ben coneguda.¹ Deixant de banda un nombre reduït de fragments papiracis, es tracta d'una triple recensió d'origen bizantí. Hom sap, en efecte, que, a diferència de la tradició llatina d'Aviè i Fedre, a Bizanci la *Vita* havia acompanyat el recull de faules isòpiques.² Una d'aquestes recensions està constituïda per una dotzena de còdexs, datables entre els segles XIV i XVI i que recollí Westermann en la seva edició de 1845; per ell, hom la identifica amb la sigla W. Entorn de 1300, Máximos Planudes redactà una *Vita* com a complement de la seva edició de faules isòpiques, tot basant-se en algun model de la tradició de W, que adaptà al seu gust i intenció. Aquesta recensió, constituïda per la col·lecció de faules i la *Vita*, fou portada a Occident per Planudes mateix, que actuà com a ambaixador imperial a Venècia. Una tercera recensió, finalment, està representada per un *codex unicus*, un manuscrit de finals del segle X o inicis de l'XI procedent de Grottaferrata, desaparegut d'Itàlia durant les guerres napoleòniques i aparegut més de cent anys després, el 1929, a Nova York; la seva edició es degué a Perry.

La triple via seguida per la *Vita* s'explica per la diversitat d'intervencions exercida sobre un text procedent de l'antiguitat. Obra de naturalesa eminentment popular —una biografia novel·lada, a cavall entre el relat d'aventures seriades i l'alliçonament moral—, hom hi actuà, en èpoques i en llocs diferents, a impulsos d'unes intencions determinades, i així el text sofrí, sota els dictats del gust literari, de l'interès editorial i de l'escrúpol moral, tota mena d'alteracions, especialment notables les que afectaven la supressió d'uns determinats episodis i l'ampliació d'uns altres. Probablement el caràcter d'obra anònima també contribuï a facilitar el fenomen intervencionista, com si l'absència d'autor conegut hagués permès que al llarg dels segles tothom hagués gosat alterar a conveniència el text, tant a l'Egipte hel·lenitzat d'època imperial com, sobretot, en passar a mans cristianes.

L'humanisme conegué dues traduccions llatines de material isòpic elaborades a partir de la recensió planudea; ambdues tingueren la difusió que

1. Vegeu Bibliografia I 6, p. 101-107 i Gómez Cardó (1990, p. 80). Sobre la unitat orgànica de l'obra i la seva estructura, vegeu Ruiz-Montero i Sánchez Alacid (2005).

2. Per a la tradició faulística grecollatina antiga i medieval, vegeu Cuartero (1984: Bibliografia I, p. 62-72). Per a la presència de la faula en reculls medievals, especialment destinats a ús escolar, vegeu Taylor (2013).

permetia la novíssima invenció de la impremta, però es tracta d'obres molt desiguals quant a contingut, i aquest fet en determinà la fortuna ulterior. La primera traducció en el temps fou una breu col·lecció de faules deguda a Lorenzo Valla. El gran humanista, aleshores al servei d'Alfons, rei d'Aragó i Sicília, adreça al secretari reial Arnau Fenolleda la seva versió de trenta-tres faules, tot datant la dedicatòria a Gaeta el primer de maig de 1438. Aquesta versió conegué la impremta per primera vegada en traducció castellana a València en 1480; també en italià n'aparegué una versió impresa (Nàpols, 1485).³

Però l'Isop més difós a Europa i el de fortuna més perdurable no fou el de Valla, sinó el degut a un contemporani seu, un altre home extraordinari, Heinrich Steinhöwel. Així, per exemple, a la Península, el seu Isop s'imprimí ininterrompudament, en castellà, català i portuguès, al llarg de quatre centúries, fins a la darrera del segle XIX; no li feu ombra ni tan sols l'excel·lent edició bilingüe del gran Pedro Simón Abril, de finals del segle XVI.

Heinrich Steinhöwel (1412-1482), originari de Suàbia, fou un humanista brillant; feu estudis en diferents universitats —Viena, Heidelberg, Pàdua—, en algunes de les quals també ensenyà, i esdevingué metge del duc de Württemberg. Admirador del Renaixement italià, ell mateix —home enèrgic, viatger i de molts i variats interessos— fou un exemple notable d'home renaixentista. Traduí obres de Boccaccio, Petrarca i Poggio, entre d'altres.

Però l'obra més famosa de Steinhöwel és la seva edició enciclopèdica d'Isop, impresa a Ulm en 1476 o 1477, al taller de Johann Zainer. El conjunt de materials de la primera edició —un material faulístic heterogeni encapçalat per la *Vita* d'Isop— es presenta en llatí, acompanyat de la traducció a l'alemany realitzada per l'autor.

Aquí interessa conèixer en particular la procedència de la versió llatina de la *Vita* usada per Steinhöwel. Es tracta de la traducció feta per Rinucci, o Rinuccio, da Castiglione d'Arezzo (Remicius Aretinus), humanista italià que visqué durant la primera meitat del segle XV. Consta que Rinuccio, durant la seva joventut, viatjà per terres de l'Imperi bizantí, a Càndia de Creta i a la capital, on tractà personalment l'emperador Manuel II. Aqueixos viatges li proporcionaren, a més del coneixement de la llengua grega, el descobriment de molts còdexs desconeguts a Occident. Retornat a Itàlia, Rinuccio actuà com a secretari a la cúria romana de Nicolau V, on coincidí amb Poggio Bracciolini, el qual aprengué d'ell el grec, com també ho feu Valla.⁴

3. Vegeu Finch (1960).

4. Vegeu Pfeiffer (1981, vol. II, p. 59).

Traductor d'algunes obres de Plató, de Demòstenes, de Lluçia i de Plutarq, Rinuccio és cèlebre per la seva versió integral de la *Vita* i de les faules isòpiques, realitzada en 1448.⁵ El traductor disposà d'un manuscrit, avui perdut, molt proper a la recensió planudea. Aquesta obra fou impresa a Milà per Antonius Zarotus en 1474, sis anys abans, doncs, de l'edició de Bonus Accursius que a la traducció llatina de Rinuccio afegia l'edició prínceps del text grec.⁶ Rinuccio encapçalà la seva obra amb una dedicatòria —que es perpetuaria en les in comptables edicions que se'n feren i en les traduccions diverses que en partiren— adreçada al cardenal Antonius, un altre dels personatges d'aquesta història que estan relacionats amb la Corona d'Aragó. És tracta del clergue Antoni Cerdà, natural de Santa Margarida, Mallorca, coetani de Rinuccio, nomenat cardenal «tituli Sancti Chrysogoni» per Nicolau V en 1448 i que assolí les dignitats d'arquebisbe de Messina, el mateix any, i de bisbe de Lleida, l'any següent.⁷

Dos o tres anys després de l'edició impresa de la traducció de Rinuccio, aquesta servia a Steinhöwel per a la seva pròpia edició monumental d'Isop.⁸ Aquest treball era una compilació de materials faulístics i afins, procedents d'obres manuscrites i impreses, presentat, en cada cas, en l'original llatí i en la corresponent traducció a l'alemany.⁹ Després del pròleg de l'autor, el conjunt està encapçalat per la *Vita* de Rinuccio.¹⁰ Però, a més del seu interès intrínsec, el llibre tingué un gran èxit a causa del gran nombre —dos centenars— i de la qualitat excepcional dels gravats que l'il·lustren: uns gravats copiats i imitats, però mai no igualats, per moltes de les edicions basades en la de Steinhöwel. El format bilingüe original, però, es mantingué només en un nombre breu d'edicions i l'obra es reedità al llarg d'una centúria en més de trenta edicions només en alemany.

Steinhöwel dedicava la seva magnífica obra al duc Segimon del Tirol: serà interessant de comprovar com, en les edicions en llengua castellana i en

5. Vegeu Lockwood (1923, p. 51-109) i Perry (1934, p. 53-62).

6. Es tracta d'un dels primers llibres impresos en grec; tradicionalment, hom considera que la primacia correspon a la *Gramàtica grega* de Làscaris (1476), però estrictament no és així: vegeu Layton (1978-1979, p. 63-79).

7. Vegeu Dameto *et al.* (1840-1841, vol. III, p. 676).

8. La data no consta a l'incunable, però hom accepta comunament la de 1476-1477. Sobre aquesta important obra i la seva influència, vegeu Dicke (1994).

9. Vegeu Annex A.

10. Per a una descripció detallada del contingut de la primera edició, vegeu Lacarra (2010, p. 113-117).

llengua catalana, hom substituirà aquest destinatari per l'infant Enric d'Aragó i Sicília.

A la Península, la primera traducció de l'Isop d'Ulm, en castellà, apareix poc després de la primera original. La data d'aquesta primera edició ha anat retrocedint en el temps, a mesura que, en el transcurs d'una vuitantena d'anys, han anat apareixent exemplars d'edicions més antigues abans no conegudes. En 1929 (el mateix any del descobriment del *Grottaferrata*) es publicava en edició facsímil la que hom creia aleshores primera en castellà, a partir de l'únic exemplar conegut, publicat a Saragossa en 1489.¹¹ Resultà anterior d'un any, però, una altra edició també en castellà publicada a Tolosa de Llenguadoc.¹² Però n'hi hagué encara una d'anterior, del mateix taller saragossà, publicada en 1482.¹³ Aquesta edició, doncs, fou només cinc o sis anys posterior a la del seu model, i la precedí únicament una traducció francesa, realitzada per Julien Macho i publicada a Lió en 1480.

Ha estat demostrat que l'autor anònim de la traducció castellana de l'Isop d'Ulm no depengué de la traducció francesa de Macho, com s'havia postulat, sinó que treballà a partir de l'edició original bilingüe i que posseïa el coneixement tant de la llengua llatina com de l'alemanya.¹⁴ Aquest text es reimprimí moltes vegades al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.¹⁵ Però així com les diferències entre les edicions de Tolosa i de Saragossa de 1489 eren mínimes, a mesura que el text es revisava a fi de posar-lo al dia, la seva fidelitat anà empitjorant.

La ràpida arribada de l'Isop d'Ulm a la Península es degué a l'activitat dels impressors Joan i Pau Hurus, alemanys establerts a Saragossa, que devien mantenir una estreta relació amb Steinhöwel, del qual publicaren en castellà també altres productes editorials. Aquesta proximitat sembla encara confirmada pel fet que per a les edicions saragossanes foren copiades molt fidelment les planxes dels gravats de l'edició prínceps, que encara havien pogut ésser reutilitzades en la de Tolosa de Llenguadoc.

11. Conservat a la biblioteca del monestir d'El Escorial (INC. 32-I-13); editat per Cotarelo (1929).

12. L'edició de Tolosa de Llenguadoc de 1488 fou donada a conèixer, en edició crítica a partir de l'exemplar conservat a la Biblioteca Nacional de París, per Burrus i Goldberg (1990).

13. Se'n conserva un exemplar a la biblioteca del Seminari Conciliar de Pamplona; fou donada a conèixer per Goñi (1974).

14. Vegeu Lacarra (2010, p. 119-121).

15. Segons Cotarelo, es tractaria del llibre més llegit a Espanya en tres segles: vegeu Bibliografia III 3, p. vi.

Així, la *Vita* d'Isop, en versions de l'edició de Steinhöwel, es difongué de bona hora per tot Europa: la francesa, que aparegué en 1480, serví per a realitzar l'anglesa (1484) i la neerlandesa (1485).¹⁶ En canvi, la primera versió catalana no apareixerà fins més de vuitanta anys després de la primera castellana.¹⁷ I si les excepcionals dates primerenques de les edicions castellanes poden ésser degudes a les especials relacions dels impressors Hurus amb l'editor de la prínceps, la relativa tardança de la primera catalana resulta sorprenent. Naturalment, edicions senceres poden haver desaparegut sense deixar cap rastre. Però el silenci és només silenci, i no cal esperar-ne que procuri arguments.

Les especulacions del medievalista i bibliòfil Miquel i Planas a propòsit d'una hipotètica versió catalana prèvia a la castellana tenen un fonament molt dèbil.¹⁸ La dedicatòria al virrei de Catalunya, l'infant Enric, que substitueix en el pròleg la de l'original alemany, al duc Segimon d'Àustria, i que es reproduirà ja sempre en totes les edicions castellanes i catalanes, no és indicatiu indiscutible que el traductor fos català. Per més que Enric II d'Empúries hagués de residir a Barcelona per raó del seu càrrec, que detingué de 1479 a 1494, la seva era una figura implicada en la política peninsular; es podria especular igualment que els impressors Hurus l'havien conegut a Barcelona abans d'instal·lar-se a Saragossa, i que foren ells els qui veieren en el prestigiós personatge el mecenes que els convenia.¹⁹

Tampoc la forma *Ysopet* del títol de l'edició de Saragossa de 1489 no presuposa necessàriament que el traductor tingués a la vista una hipotètica versió

16. Per a la història de la traducció anglesa, a través de la francesa de Julien Macho, per William Caxton, vegeu Lenaghan (1967).

17. Miquel i Planas coneixia d'antuvi un exemplar incomplet de l'edició d'Amorós, per a la qual proposava, sense seguretat, la data de 1550; posteriorment, però, tingué accés a un altre plec de fulls del mateix exemplar, inclòs el darrer, amb el colofó de l'impressor i la data exacta del 10 de juny de 1550: vegeu Bibliografia IV 19, p. xxxiii, i 20, p. x-xvii, amb la reproducció facsímil del colofó, que també es reproduceix a Aguiló i Fuster (1923, p. 576). La data indicada en el colofó és segura, malgrat els dubtes expressats per Cotarelo en el seu catàleg d'edicions peninsulars d'Isop (núm. 12). L'exemplar de l'edició d'Amorós, repartit entre quatre possessors diferents, passà finalment a pertànyer al bibliòfil Pau Font i de Rubinat, aplegant-se així 111 fulls dels 130 que degué tenir originàriament. Ignorem quin fou el destí d'aquest exemplar amb la dispersió de la rica biblioteca del bibliòfil reusenc després de la seva mort. Vegeu Quiney i Estruga (2005), p. 28-42, sobre Miquel i Planas, i p. 44-46, sobre Font i de Rubinat.

18. Vegeu Bibliografia IV 19, p. xxviii-xxxi. D'una manera poc coherent, l'autor també troba proves clares que la versió catalana fou feta a partir de la castellana.

19. Vegeu Lacarra (2010, p. 125).

catalana. Ara sabem que els títols de les anteriors versions castellanes van ser *Ysopete* i *Esopete*, respectivament. D'altra banda, *isopet* —*isopete* o *ysopete* en castellà— és el terme que havia designat, a l'edat mitjana, els reculls de faules atribuïdes a Isop, amb una forma de diminutiu que al·ludia a la modèstia del gènere, que es volia instructiu i moralitzant per a un públic no especialment cultivat. L'aparició de la forma *Ysopet* en l'edició saragossana de 1489 sembla deutora d'aquesta tradició —i potser per influència de la forma francesa—, més que no pas d'una hipotètica i indemostrable versió catalana de la d'Ulm.

Pel que fa a la procedència de la primera versió catalana —de la qual són continuadores totes les ulteriors—, d'antuvi sembla evident que es tracta d'una traducció d'alguna de les primeres edicions castellanes. Basta, en efecte, comparar els textos per a comprovar la gran semblança que presenten entre ells. La comparació entre l'edició de Tolosa i la primera de Saragossa²⁰ amb la catalana de 1576²¹ evidencia un grau de similitud —lèxica, sintàctica i expressiva— que només pot respondre a una dependència, total o parcial, de l'edició barcelonesa respecte d'alguna de les primeres castellanes. D'altra banda, l'edició catalana coincideix també amb els incunables saragossà i tolosà pel que fa a les poques modificacions que presenten en el conjunt de les faules (supressions, addicions i alteracions d'ordre);²² una particularitat, però, la diferència de l'edició i la reedició de Saragossa i l'aproxima, en canvi, a les de Tolosa de Llenguadoc i de Burgos (1496), és a saber, l'annexió de les anomenades *Fàbules afegides* a continuació de les *Col·lectes*. Però aquesta similitud no s'estén per igual a la totalitat del text: com si progressivament el traductor català hagués seguit alguna altra versió o, més probablement, hagués anat produint una interpretació més lliure.

Hem seleccionat alguns passatges de l'obra per tal d'examinar en detall algunes de les semblances i les diferències que presenten els tres textos (annexos B, C i D). De la comparació entre els passatges 1 i 2 de cada versió (corresponents, respectivament, a l'inici i a la meitat aproximada de l'obra), resulta una major proximitat de D amb B, és a dir, la traducció catalana sembla sorgida de l'edició de Tolosa.

La majoria de les poques divergències observables corresponen clarament a termes o expressions del model que el traductor no interpreta correcta-

20. Vegeu Annex B i C, respectivament. No ens ha estat accessible l'edició de Saragossa de 1482.

21. Vegeu Annex D.

22. Vegeu Lacarra (2010, p. 119-125).

ment: així, «espatlles» per «pantorrillas», «jo menjaria una d'aquestes figues» per «yo comería uno a uno estos figos», «lo senyor tendràn's'ho a grat» per «el señor açotar lo ha», «Dolor y tristicia serà a Isop que sobre ses espatlles...» per «¡Dolor et tristura sera a ti, Esopo, que sobre tus espaldas...», «holla» per «olor». Pel que fa a l'expressió «grans barres», que també forma part de la descripció física d'Isop, és difícil de saber si respon a la imaginació del traductor català o bé també és fruit d'una confusió: hom pensaria en una mala interpretació de «barrigudo» si no fos perquè immediatament abans ha traduït «gran ventre». En canvi, en tots els altres passatges seleccionats, de la segona part i del final de l'obra (3, 4, 5 i 6 de cadascuna de les tres versions), hom observa que el text català és més succint i l'expressió més breu i menys detallada que no el seu antecessor, i, doncs, que la similitud entre ells és molt menor que no en els passatges de la primera part de la *Vita*. Entre els molts detalls divergents, crida l'atenció la interpretació diferent d'allò que els habitants de Delfos hagueren de fer per tal de compensar la mort d'Isop i, així, posar fi a la fam i a la pesta que s'havien abatut damunt d'ells: «qua super re consulti Apollinem oraculum habuerunt, ut manes Esopi placarent. Igitur conscientia compuncti, quod Esopum iniuste occiderant, templum sibi construxerunt».

El passatge del text original llatí fou particularment mal interpretat ja en la traducció de Tolosa de Llenguadoc, per manca de comprensió, segons sembla, del terme «oraculum» i potser també de «manes»: «Sobre lo qual demandaron consejo a Apolo & uvieron rrespuesta que fiziesen un *oraculo* del Esopo para amansar et placar los dioses. E assi compungidos & arrepentidos de coraçon porque mataron al Esopo injustamente, le hedificaron un templo».

La segona edició de Saragossa presenta el mateix text, però amb una altra anomalia, imputable igualment a la no intel·ligència del sentit del que s'hi diu, i escriu «oratorio» per «oraculo».

La versió catalana, per la seva part, resol expeditivament el passatge, resumint-lo en una frase breu, ometent tota referència a l'«oracle» i substituint sorprenentment l'esment del temple: «[...] fins que feren a Isop una bellissima imatge».

Aquest text català es reeditarà o es reimprimirà una vintena de vegades al llarg de tres-cents anys (vegeu Bibliografia IV), amb solament, en general, aquells canvis de detall morfològic, lèxic i ortogràfic que anava demanant l'evolució de la llengua i de l'escriptura (vegeu Annex E). Nombrosos errors de lectura s'anaren introduint a cada nova edició, en un procés acumulatiu que aparentment denota una notable incúria en un producte editorial esdevingut un assidu de les llibreteries. Però les alteracions més notables i signifi-

catives produïdes en el text de l'*Isopet* són deliberades i consisteixen principalment en la supressió, per raons de moral, de determinades faules i l'afegit d'unes altres, a fi de compensar aquelles supressions.²³ Ben poques, en canvi, són les alteracions efectuades en la *Vita*: es redueixen a la supressió d'un pasatge breu en un episodi només lleugerament picant:

—Havent portat jo tot lo que era mester pera'l solemne convit, diguí a la senyora que guardàs que'ls gats no s'ho menjassen. Y responent-me ella que fins les súes anques tenien vista, tornat jo poch temps après allí hont la havia deixada, trobí que dormia; per hont, sabent que les súes anques tenien potencia visiva, per que'ls gats no furtassen alguna cosa, li alcí la roba.

Restà escandalitzat Xantus de aquesta vergonyosa vista, emperò, per no enterrompre lo convit, no volgué executar en Isop la súa intensíssima ira.²⁴

La supressió del pasatge —que ja s'observa en la tercera edició catalana, la de Jeroni Margarit, en 1612— sembla ben gratuïta, per tal com la resposta d'Isop no fa sinó repetir el que l'escena anterior ja havia descrit en termes molt semblants.

Podem concloure, provisòriament, que la versió catalana de la *Vita*, contínuament reeditada des de la inicial de 1555, fou realitzada sobre alguna de les primeres en castellà, de finals del segle xv, però que aquesta traducció no és constant en la seva fidelitat al seu model, fos quin fos, bé que l'autor n'usés més d'un, bé que ara i adés recreés amb una certa llibertat el seu text. Per a una més exacta determinació del model, caldria un acarament exhaustiu i acurat de la versió catalana amb les castellanques que la precediren.

Per a la història de les edicions catalanes de la *Vita*, hom disposa, avui dia, d'una notable bibliografia d'estudis sobre els editors, els impressors i els llibreters que s'ocuparen de l'obra al llarg del temps.²⁵ En un altre sentit, també és interessant l'estudi de les il·lustracions que en la totalitat de les edicions han acompanyat el text.²⁶ Manca, en canvi, un estudi de la influència de la

23. Per als detalls, vegeu la notícia preliminar de Miquel i Planas a les *Faules isòpiques* (Bibliografia IV 20, p. vii-ix).

24. Correspon al f. 15r-v en l'edició barcelonina de 1576.

25. Vegeu Comas i Miralles (2006), Comas i Güell (2009), Llanas (2002 i 2007), Madurell i Rubió (1955), Mirambell (1984 i 1987), Padrosa (1992) i Socias (1999 i 2001).

26. A la Biblioteca de Catalunya es conserven les matrius xilogràfiques emprades en l'edició de Jolis, de 1683 (MX R.P. 5405-5596), algunes de les quals procedien encara de l'edició de Samsó Arbús; vegeu Socias (1999 i 2001).

Vita en la literatura catalana, com el que sí que s'ha portat a terme amb el material faulstic.²⁷ Aquest estudi, juntament amb els ja disponibles suara citats, permetria aprofundir en el coneixement de la influència de la *Vita* en la llengua literària catalana.

ANNEX

A. *Steinhöwel's Äsop* (Ulm 1476-1477), ed. H. Österley 1873

Vita Esopi fabulatoris clarissimi e greco latina per Rimicium facta ad reuerendissimum patrem dominum Anthonium tituli sancti Chrysogoni presbiterum Cardinalem.

Das leben des hochberühten fabeldichters Esopi uß krichischer zungen im latin durch Rimicium gemachet an den hochwirdigen vatter, herren Anthonium des titels sancti Chrysogoni priestern caldinaln.

[...] Nur komen wir an das leben Esopi in latin.

Qui per omnem uitam uite studiosissimus fuit, is fortuna seruus, natione Phrygius ex Ammonio Phrygie pago fuit Esopus uir preter ceteros faciem longe deformis. Nam magno capite, acutis oculis, nigro colore, malis oblongis, breui collo, suris crassis, magnis pedibus, bucculentus, gybberosus atque ventrosus, et quod deterrimum erat lingua tardus atque blactero, sed tecgnis astu et cauillationibus supra modum peditus; hunc ad seruitia urbana cum herus inutilem censeret, ad rustica pro fossore transmisit. Una igitur dierum, cum herus rus proficisceretur, agri curator de ficibus collegit ac agri domino presentauit inquiens: Cape de primitiuis agrorum tuorum fructibus. At ille letus per salutem ait: Pulcerrime sunt ficus, iubetque seruo suo nomine Agathopus ut illas caperet custodiretque usque dum e balneo rediret. Eo tempore contigit, quod Esopus ab opere ueniens quottidianum sibi dare panem petiit. Agathopus, cuius custodie ficus commisse erant, cum ex illis duas gustasset, ait alteri de conseruis: Nisi herum uererer, ficus istas ad unum comederem. At ille ait: Una tecum manducare me uelis, uiam dabo, qua nihil mali patiemur. Tunc ait Agathopus: Quo pacto id fieri poterit! At ille inquit: Hero cum uenerit, dicas, quod Esopus ab opere ueniens illas manducauerit. Esopus cum lingue tarditate se defendere nequiuert, verberibus quidem cedetur; nos uero nostrum implebimus desiderium. His inter se compositis, dum ficus singullatim manducant, inter se inquiunt: Veh tibi scapulisque tuis, miser Esope, atque ita interloquendo ficus omnes comederunt.

27. Vegeu Martín Pascual (1994 i 1996).

Esopus ist alle zyt synes lebens über flyßig zuo der lernung gewesen; von dem glück aigner knecht uß der gegent Phrighia, dar inn Troya gelegen ist, von Ammonio dem wyler geboren. Er het für andere menschen ain langes ungestaltes angesicht, ain großen kopf, gespuczte ougen, swarczer farb, lang backen, ain kurzzen hals, groß waden, grait füß, ain großes mul, fast hoferot, zerbläten buch und das an im das bösest was, er hett ain überträge zungen, darumb er ser staczget. Aber mit lüsten, geschydikait und mangerlay schimpfkallen was er über die maus begaubet. Als aber syn herr mercket, daz er zuo burgerlichen wercken untouggenlichen was, sendet er in yn das göu, das feld zebuwen. Uff ainen tag, als der herr in das gö geritten was, samelt der mayer des hofes zytig fygen, und antwart die dem herren und sprach: Herr, nim hin die ersten frucht dises iaes von dinen äckern. Der herr waz fro und sprach: By hail, daz sind uber schön fygen, und schuof mit synem knecht Agatopo, daz er die fygen neme und die behielte, bis daz er wider uß dem bad käme. Von geschicht fügt sich, daz Esopus von acker kam, syn täglich brot ze holen nach syner gewonhait. Agatopus, dem die fygen waurend befolhen, als er zwo von den selben versuocht het, sprach er zuo sinem mitgesellen: Wann ich meinen herren nit fürchtet, ich wölte die fygen alle eßen, daz nit aine über belibe. Da sprach syn gesell: Laust du mich mit dir eßen, so gib ich ain weg, daz uns kain übel daur umb begegnet. Do sprach Agathopus: Wie möchtt das gesyn? Antwurt er: Wann der herr von bad komet, so sprich zu im: O herr, Esopus, als er von acker kommen ist, haut die fygen alle geeßen. So sich aber Esopus von trägl wegen syner zungen nit kan versprechen, so würt er gerschlagen und werden wir unsern lust mit den fygen erfüllen. In den wylen, als sie der ding aines wurden, außen sie die fygenn aine nach der andern und sprachen under in selber: O du, armer Esope, wee deinen schultern! Also wurden die fygen alle von in geeßen.

* * *

B. *Esopete ystoriado* (Tolosa de Llenguadoc, 1488), ed. V. A. Burrus & H. Goldberg 1990

1. Agora vengamos a la vida del [f. 3v] Esopo, la qual se sigue en esta manera: En las partes de Frigia, donde es la **antiquissima** cibdad de Troya, avia vna **villa pequeña** llamada **Amonio** en la qual nascio vn moço difforme et feo de cara & de cuerpo más que njnguno que se fallasse en aquel tiempo, ca era de grand cabeça, de ojos agudos, de negro color, de maxillas luengas & cuello corto, & de pantorrillas gruessas & de pies grandes, bocudo, giboso & barrigudo, & **de lengua tartamuda et çaçabilloso**, & avia nombre Esopo. E como cresciesse por sus tiempos, sobrepujava a todos en saberes astuciosos. El qual a pocos dias que fue preso et captiuado & traydo en tierras estrañas, et fue vendido a un cibdadano rrico de Athenas llamado Aristes. E como este señor lo extimasse por jnutile & sin ningund prouecho para los servicios de casa, deputo lo para labrar et **cabar** sus campos et heredades.

E vn dia como Zenas, a quien era encomendada la amjnistracion dela heredad por su señor, se leuantasse de su reposo para trabajar como solia fazer enla dicha heredad, a poco de espacio le fue presente el señor con vn moço llamado Agathopus. E como Zenas le mostrasse la diligencia de su trabajo, acaescio **llegar** a una figuera enla qual **avian** madurado unos pocos figos principalmente mas que enlas otras **figueras**, delos quales dicho amjnistrador con diligencia cogio & con gran reuerencia a su señor los presento diciendo:

—A ti pertenescen los fructos primeros dela tu heredad.

E el señor, vista la belleza de los figos, dixo:

—Grandes gracias te fago, Zenas, del buen amor que a mj tienes.

E como fuesse hora, segund avia acostumbrado de yr en tal dia a bañar e limpiar se a un baño, dixo:

—O Agathopus, toma & guarda con grand diligencia estos figos porque **como sea tornado del baño con aquellos pueda facilmente alegrar el principio del mj comer.**

Empero Agathopus tomando los figos & mirando aquellos, la cubdicia desordenada de la gula se acrecentó en el & assi andando remjorando los figos delante vn compañero suyo, **dos de aquellos se comjo**, & dixo:

—Si non uviere mjedo al señor yo comería vno a vno estos figos.

Respondiole su compañero diciendo:

—Si tu quieres que **entreambos** [f. 4r] **et dos** los comamos, yo dare manera como no padescamos mal ninguno por ellos.

Dize Agathopus:

—¿Como podra ser eso que dizes?

Responde el otro:

—A nosotros es manifiesta cosa que Esopus veniendo de su fazienda demanda el pan que de cada dia le es acostumbrado a dar. E como el señor demandara los figos, diremos que el Esopo veniendo de su afan & obra, fallando aquellos figos enla despensa guardados, los ha comjdo. E como el Esopo **sea** llamado, conla tardança & tartamuderia que tiene, non se podrá deffender nj escusar et el señor **açotara aquel**, et nosotros compliremos nuestro desseo.

E Agathopus, oydo el consejo, conla cubdicia que tenia de comer los figos, sin mas pensar **comjençan** comer aquellos. E como los comjessen con grand plazer et alegría, dixo Agathopus rriendo:

—¡Dolor & tristura sera a ti, Esopo, que sobre tus espaldas furiosamente el señor absoluera la nuestra culpa!

E allí hablando e riendo, todos los higos se comieron.

* * *

2. [f. 11r] [...] Después de tres dias, como el filosofo se lauasse enel baño en uno con otros sus familiares & amigos, mando al Esopo:

—Ve te a casa & pon en la caldera lenteja & lo mas presto que [f. 11v] podras, cueze la.

Fue sse corriendo Esopo & entrando en la camara, tomo un grano de lenteja solamente & echo la en la caldera a cozer & aparejo luego **eso que conuenia de adreçar**.

Despues que fueron lauados, **dize** Xanthus a los amigos:

—Oy comeres conmigo **de** lenteja. E por cierto entre amigos non es de mirar tanto el valor delas viandas, mas **mayormente** es de considerar la voluntad con que se dan.

E veniendo ya a yantar, manda su señor al Esopo:

—Trahe nos **agua a manos**.

E el luego tomando el lauatorio de pies, apartando se a lugar secreto, inchio lo de agua & traxo lo a para su señor, el qual, sintiendo el olor, **dize**:

—¿Que es esto, cabeça de maldades? ¿Eres sano? Quita alla eso & trahe el bacin.

El Esopo prestamente traxo el bacin sin agua. Et el filosofo, yan con malenconia, **dize**:

—Moço, sabes ya mas desto.

Responde le:

—De ti me **esta** una vegada mandado que non **faga si non** lo que tu me **mandares**. Tu non dizes: «Pon **la** agua en el bacin, laua nos los pies & apareja los paños & manteles & las otras cosas que son necessarias» mas tan solamente dizes: «Trahe el bacin». Yo te lo he trahydo.

Entonces dize el filosofo a los amigos:

—¡Non compre siervo, mas maestro & mandador!

* * *

3. [f. 16v] [...] E despues que Xanthus salio del baño lauado, llegando en su casa limpiaua el vientre estando presente el Esopo con el cantarillo de agua esperandole para que se lauasse. E pregunto le Xanthus a Esopo:

—Di me, ¿por que los ombres quando salen fuera & limpian su vientre miran luego su estiercol?

Respondio el Esopo:

—Antiguamente como un sabio en lugar secreto asentado limpiando su vientre, aviendo en ello alegria largamente tardasse, echo el seso o meollo del cerebro iuntamente con las hezes fuera & desde aquel tiempo aca los ombres por miedo de semejante caso **como** salen fuera siempre catan su estiercol. Empero tu, dexa de aver miedo de aquello, ca lo que no tienes, non puedes perder.

* * *

4. [f. 24r] [...] Después de grand tiempo Nectanabo, rrey de Egipto, considerando como Esopo era muerto segund que era publica fama de su muerte, embio questiones al rrey Licurus por esta manera:

«Nectanabo, rrey de los egipcianos al rrey Licurus de Babilonia, salud. Por quanto yo querria hedificar vna torre que non tocasse el cielo nin la tierra, embia me maestros que me hedifiquen esta tal torre & rresponde ala question & rrescibiras del mi rregño tributos & censos por .x. años».

* * *

5. [f. 27r] [...] E dixo uno dellos:

—Avn preguntemos le otra question. Es a saber, ¿que cosa es la que nunca oymos ni vimos?

E dixo el rrey:

—Ruego te, Esopo, que nos digas que cosa es aquella que nunca oymos nin vimos.

Dixo Esopo:

—Sea me dada licencia para rresponder de mañana.

Et assi como fue a su casa fizo vna fingida escriptura de contrato & obligacion en que el rrey Nectanabo confessava aver **rrescibido** emprutados del rrey Licurus mill marcos de plata, los quales se obligo a dar & pagar et restituir a vn termino que era ya enel tiempo corriente por entonçes passado. Et otro dia de mañana traxo et monstro ante el rrey aquella escriptura, la qual leyda, el rrey marabillando se dize a los **suos rricos** hombres:

—¿Uosotros oystes o vistes que yo oviesse rrescibido alguna pecunia en algund tiempo de Licurus, rrey de Babilonia, prestada?

Dixeron le ellos:

—Nosotros nunca oymos nin vimos tal cosa.

Entonçes **dixo** el Esopo:

—Si esto que **dezis** es verdad, suelta es la question.

El rrey, oyendo esto, **dixo**:

—Bienaventurado eres, Licurus, que tal ombre posseys!

* * *

6. E llegando al lugar del despeñamiento, **rrecuenta** les otra vez desta forma:

—Un hombre, seyendo preso del amor de su fija, embio a una aldea a su muger & tuvo la fija en casa. La qual como violasse & estrupasse, dize le la fija: «Padre, cosas defendidas & feas cometes. Yo **queria** mas padescer este crimen et mal de otros ciento que de ti solo».

E asi **dixo** Esopo:

—Uarones de Delfin, malos et peruersos, yo escogeria cercar toda Cicilia & todos los peligros dela mar suffrir que de vosotros assi injuriosamente morir. Ruego vos et a vuestros dioses et vuestra tierra rrequiero et amonesto a todos que me oyan a mi que muero injustamente et **rresciban** de vosotros dignas venganças de tormentos & penas.

Mas ellos, non curando de le oyr nada, de una peña aspera lo fizieron despeñar & caher & asi el coytado del Esopo finescio su vida.

E muerto Esopo, la pestilencia & fambre et un gran furor & locura de corazon comprehendio & cayo sobre los delfos, sobre lo qual demandaron consejo a Apolo & uvieron rrespuesta que fiziesen un **oraculo** del Esopo para amansar et placar los dioses. E assi compungidos & arrepentidos de coraçon porque mataron al Esopo injustamente, le hedificaron un templo. Por lo qual los principes de Grecia et los adelantados & presidentes delas provincias, oyda la muerte del Esopo, vinieron para los delfos & avida su diligente inquisicion & sabida la verdad justificaron & castigaron alos que fueron en su muerte condignas penas & tormentos & assi vengaron la muerte del Esopo.

Aqui se acaba la vida del Esopo.

* * *

C. *Esta es la vida del Ysopet...* (Saragossa, 1489), ed. facsímil E. Cotarelo 1929

1. Agora vengamos a la vida de Ysopo, la qual se sigue en esta manera:

Enlas partes de Frigia, donde es la **muy antigua** cibdad de Troya, avia vna **pequeña villa** llamada **Amonia** enla qual nascio vn moço difforme et feo de cara & de cuerpo más que njnguno que se fallasse en aquel tiempo, ca era de grand cabeça, de ojos agudos, de negro color, de maxillas luengas & cuello corto, & de pantorrillas gruessas & de pies grandes, bocudo, giboso & barrigudo, & **tartamudo** & avia nombre Ysopo. E como cresciesse por sus tiempos, sobrepujava a todos en saberes astuciosos. El qual a pocos dias que fue preso et captiuado & traydo en tierras estrañas, et fue vendido a un cibdadano rico de Athenas llamado Aristes. E como este señor lo extimasse por jnutile & sin ningund prouecho para los seruicios de casa, deuto lo para labrar et cauar sus campos et heredades.

E vn dia como Zenas, a quien era encomendada la amjnistracion dela heredad por su señor, se leuantasse de su reposo para trabajar como solia fazer enla dicha heredad, a poco de espacio le fue presente el señor con vn moço llamado Agathopus. E como Zenas le mostrasse la diligencia de su trabajo, acaescio **que llego a una figura enla qual avia madurado unos pocos figos principalmente mas que enlas otras figuras**, delos quales dicho amjnistrador con diligencia cogio & con gran reuerencia a su señor los presento diciendo:

—A ti pertenescen los fructos primeros dela tu heredad.

E el señor, vista la belleza de los figos, dixo:

—Grandes gracias te fago, Zenas, del buen amor que a mj tienes.

E como fuesse hora, segund avia acostumbrado de yr en tal día a bañar e limpiar se en un baño, dixo:

—O Agathopus, toma & guarda con grand diligencia estos figos porque **quando tornare del baño comience a comer con ellos**.

Empero Agathopus tomando los figos & mirando aquellos, la cobdicia desordenada de la gula se acrecentó en el & assi andando remjorando los figos delante vn compañero suyo, comio se los dos, & dixo:

—Si non viesse mjedo al señor yo comería vno a vno estos figos.

Respondiole su compañero diciendo:

—Si tu quieres que **entramos a dos** comamos, yo dare manera como no padescamos mal ninguno por ellos.

Dize Agathopus:

—¿Como podra ser eso que dizes?

Responde el otro:

—A nosotros es manifiesta cosa que Ysopo viniendo de su fazienda demanda el pan que de cada día le es acostumbrado a dar. E como el señor demandara los figos, diremos que el Ysopo viniendo de su afan & obra, fallando aquellos figos en la despensa guardados, los ha comjdo. E como el Ysopo **fuere** llamado, conla tardança & tartamuderia que tiene, non se podrá deffender nj escusar et el señor **açotar lo ha**, et nosotros compliremos nuestro desseo.

E Agathopus, oydo el consejo, conla cubdicia que tenia de comer los figos, sin mas pensar començaron comer. E como los comjessen con grand plazer et alegría, dixo Agathopus riendo:

—¡Dolor & tristura sera a ti, Ysopo, que sobre tus espaldas furiosamente el señor absoluera la nuestra culpa!

E allí fablando e riendo, todos los higos se comieron.

* * *

2. [...] Después de tres días, como el filosofo se lauasse en el baño en uno con otros sus familiares & amigos, mando al Ysopo:

—Ve te a casa & pon en la caldera la lenteja & lo mas presto que podras, cueze la.

Fue sse corriendo Esopo & entrando en la camara, tomo un grano de lenteja solamente & echo la en la caldera a cozer & aparejo luego **aquello que convenia e necesario era**.

Despues que fueron lauados, **dixo** Xanthus a los amigos:

—Oy comeres conmigo dela lenteja. E por cierto entre amigos non es de mirar tanto el valor delas viandas, mas **considerar la voluntad con que se da**.

E viniendo ya a yantar, mando su señor al Esopo:

—Trahe nos **agua manos**.

E el luego tomando el lauatorio de pies, apartando se a lugar secreto, inchio lo de agua & traxo lo a para su señor, el qual, sentiendo el olor, **dixo**:

—¿Que es esto, cabeça de maldades? ¿Eres sano? Quita alla eso & trahe el bacin.

El Esopo prestamente traxo el bacin sin agua. Et el filosofo, yan con malenconia, **dixo**:

—Moço, sabes ya mas desto.

Respondio le:

—De ti me **fue** una vegada mandado que non **fiziesse sino** lo que tu me **mandasses**. Tu **no** dizes: “Pon el agua enel bacin, laua nos los pies & apareja los paños & manteles & las otras cosas que son necessarias” mas tan solamente dizes: «Trahe el bacin». Yo te lo he trahydo.

Entonces dize el filosofo a los amigos:

—¡Non compre siervo, mas maestro & mandador!

* * *

3. [...] E despues que Xantus salio del baño lauado, llegando en su casa limpiaua el vientre estando presente el Esopo conel cantarillo de agua esperandole para que se lauasse. E pregunto le Xanthus a Ysopo:

—Di me, ¿por que los ombres quando salen fuera & limpian su vientre miran luego su estiercol?

Respondio el Ysopo:

—Antiguamente como un sabio en lugar secreto asentado limpiando su vientre, aviendo en ello alegria largamente tardasse, echo el seso o meollo del cerebro iuntamente con las hezes fuera & desde aquel tiempo aca los ombres por miedo de semejante caso **quando** salen a fuera siempre catan su estiercol. Empero tu, dexa **te** de aver miedo de aquello, ca lo que no tienes, non puedes perder.

* * *

4. [...] Después de grand tiempo Nectanabo, rey de Egipto, considerando como Ysopo era muerto segund que era publica fama de su muerte, embio questiones al rey Licurus por esta manera:

«Nectanabo, rey de los egipcianos al rey Licurus de Babilonia, salud. Por quanto yo querria hedificar vna torre que non tocasse el cielo nin la tierra, embia me maestros que me hedifiquen esta tal torre & responde ala question & rescibiras del mi regño tributos & censos por .x. años **continuos**».

* * *

5. [...] E dixo uno dellos:

—Avn preguntemos le otra question. Es a saber, ¿que cosa es la que nunca oymos nin vimos?

E dixo el rey:

—Ruego te, Esopo, que nos digas que cosa es aquella que nunca oymos nin vimos.

Dixo Ysopo:

—Sea me dada licencia para responder de mañana.

Et assi como fue a su casa fizo vna fingida escriptura de contrato & obligacion en que el rey Nectanabo confessava aver **rescebido** emprutados del rey Licurus mill marcos de plata, los quales se obligo a dar & pagar et restituir a vn termino que era ya enel tiempo corriente por entonçes pasado. Et otro dia de mañana traxo et monstro ante el rey aquella escriptura, la qual leyda, el rey maravillando se **dixo** a los **sus** ricos hombres:

—¿Uosotros oystes o vistes que yo oviesse rescibido alguna pecunia en algund tiempo de Licurus, rey de Babilonia, prestada?

Dixeron le ellos:

—Nosotros nunca oymos nin vimos tal cosa.

Entonçes **dixo** Ysopo:

—Si esto que **dizes** es verdad, suelta es la question.

El rey, oyendo esto, **dixo**:

—Bienaventurado eres, Licurus, que tal **hombre** poseys!

* * *

6. E llegando al lugar del despeñamiento, **reconto** les otra vez desta forma:

—Un hombre, seyendo preso del amor de su fija, embio a una aldea a su muger & tuvo la fija en casa. La qual como violasse & estrupasse, **dixo** le la fija: «Padre, cosas defendidas & feas cometes. Yo **quisiera** mas padescer este crimen et mal de otros ciento que de ti solo».

E asi **dixo** Ysopo:

—Uarones de Delfin, malos et peruersos, yo escogeria cercar toda Cicilia & todos los peligros dela mar sufrir **antes** que de vosotros assi injuriosamente morir. Ruego vos et a vuestros dioses et vuestra tierra rrequiero et amonesto a todos que oyan a mi que muero injustamente & **reciban** de vosotros dignas venganças de tormentos & penas.

Mas ellos, non curando de le oyr nada, de una peña aspera lo fizieron despeñar & caher & asi el coyotado del Esopo finescio su vida.

E muerto Esopo, la pestilencia & fambre et un gran furor & locura de corazon comprehendio & cayo sobre los delfos, sobre lo qual demandaron consejo a Apolo & uvieron respuesta que fiziesen **oratorio** de Ysopo para amansar et placar los dioses. E assi compungidos & arrepentidos de coraçon porque mataron a Ysopo injustamente, le hedificaron un templo. Por lo qual los principes de Grecia et los adelantados &

presidentes delas provincias, oyda la muerte de Ysopo, vinieron para los delfos & avida su diligente inquisicion & sabida la verdad justificaron & castigaron a los que fueron en su muerte condignas penas & tormentos & assi vengaron la muerte de Ysopo.

Aquí se acaba la vida de Ysopo.

* * *

D. *La vida del preclarissim filosof y poeta Isop* (ed. Sanso Arbus, Barcelona, 1576)

1. Ara vengàm a la vida de Isop, la qual se segueix en aquesta manera:

En les parts de Frigia, hont es la més antiga ciutat de Troya, havia una vila petita apellada Amenia, en la qual nasqué un infant molt diforme, lleig de cara y de cors més que dengú que se'n trobàs en aquell temps: era de gran cap, d'ulls aguts y de negra color, de galtes llargues y coll curt, espatlles grosses, y de peus grans, gran boca, geperut, gran ventre y grans barres, tartamut, y havia nom Isop. Y com cresqués, per son temps sobrepujava a tots los altres en astucies. Lo qual, a pocs dies, fonch pres y captivat, y portat en terres estranyes, y fonch venut a un ciutadà rich d'Atenes apellat Aristes. Y com aquest senyor lo tingués per inútil y sens nengún profit pera'ls serveys de casa, deputà-lo a llaurar y cavar sos camps y heretats.

Y un día com Zenas, a qui era acomanada l'administració de la heretat per son senyor, se llevàs de dormir pera trevallar com solía fer, a sa heretat, a poch espay li fon present lo senyor ab un moço apellat Agathopus, y com Zenas li mostràs la diligencia de son trevall, esdevingué que aplegà a una figuera en la qual havien madurat unes poques de figues principalment més que en les altres figueres, de les quals lo dit administrador ab gran diligencia collí y ab gran * reverencia a son senyor les presentà dihent:

—A tu pertanyen los fruyts primers de la tua heretat.

Y lo senyor, vista la bellesa de les figues, dix:

—Grans gracies te fas, Zenas, de la bona amor que'm tens.

Y com fos hora, segons havia acostumat, d'anar en tal día banyarse y rentarse en un bany, dix:

—¡Oh, Agathopus! pren: guarda ab diligencia aquestes figues porque quan tornaré del bany puga començar de menjar ab elles.

Emperò Agatopus, prenent les figues y mirant aquelles, la cobdicia desordenada de la gola li cresqué, y així remirant les figues davant un companyó seu, menjàs les dues y dix:

—Si no hagués por del senyor jo menjaría una d'aquestes figues.

Respongué-li son companyó:

—Si tu vols que abdós mengem jo daré manera com no hajam mal per aquestes figues.

Dix Agatopus:

—¿Cóm porà ésser açò que dius?

Dix l'altre:

—A nosaltres es manifesta cosa que Isop venint de la faena demana lo pa que cada día li acostumen de dar. Y com lo senyor demanarà les figues dirèm que lo Isop venint de sa faena [y] trobant aquelles figues en la dispensa guardades, les se ha menjades. Y com lo Isop serà cridat, ab la tardança y tartamudesa que té de son parlar no's porà defendre ni escusar, y lo senyor tendràn's ho a grat y nosaltres haurèm complit nostre desig.

Y Agatopus, ohit lo consell, ab la cobdicia que tenia de menjar les figues, sens més pensar començaren de menjar. Y com les menjassen ab gran plaher y alegría, dix Agatopus rihent:

—Dolor y tristicia serà a Isop que sobre ses espatlles furiosament lo senyor absolrà la nostra culpa.

Y així parlant y rihent, totes les figues se menjaren.

* * *

2. Despuys de tres díes, com lo filosof se lavàs en lo bany, en una ab altres sos familiars y amichs, manà a Isop:

—Ves a casa, y pren la caldera y la lentilla; y lo més prest que poràs, coula.

Anà-se'n corrent Isop, y entrat en la cambra, près un gra de lentilla solament, y gità-l en la caldera a coure; y aparellà promptament les coses necessaries y que eren mester.

Despuys que foren lavats, dix Xantus als amichs:

—Vuy menjarèu ab mi de la lentilla; y per cert, entre amichs no es de mirar quant a la valor de les viandes, mes considerar la voluntat ab que's dona. Y venint ja a dinar, manà son senyor a Isop:

—Pòrtans ayguamans.

Y ell tantost, prenent lo vexell de peus, apartant-se a lloch secret homplí-l [f. 10r] de aygua y portà-l per a son senyor, lo qual sentint la **holla**, dix:

—¿Què es açò, cap de malvestats? ¡Està bo! Aparta allà açò; porta lo bací.

Y Isop prestament portà lo bací sens aygua. Y lo filosof, havent malenconía:

—Digas moço: ¿sabs ara més de açò?

Respongué-li:

—Per tu me fonch una vegada manat que no fes sinó lo que tu me manasses: tu no'm digueres posa l'aygua en lo bací, làvans los peus y aparèllans los draps y tovalles y les altres coses que són necessaries; mes tan solament me digueres: porta lo bací; y jo'l t'he portat.

Llavors dix lo filosof als amichs:

—No comprí esclau, sinó mestre y manador.

* * *

3. [f. 14r] [...] Tornant Xantus del bany a la súa posada, volgué evacuar lo ventre, y essent present Isop amb un pitxer a la mà per dar-li aygua, li demanà Xantus: —¿Per quína causa quan evacúen los hòmens en lloch descubert, miren promptament la immundicia?

Respòs Isop:

—Llig-se que evacuant lo ventre antiguament un filosof, foragità lo cervell per intèns delit amb la immundicia, per hont, recelant los hòmens que no'ls segueca lo mateix cas, miren súbitament les súes immundícies. Emperò tu no pots perdre lo que no possehexes.

* * *

4. [f. 20v] [...] Passava ja gran espay de temps après de aquesta oculta lliberació de Isop, quan Neptanabo, rey d'Egypte, vehent que Isop era ja arribat a l'ultim terme de la vida, tramès a demanar a Lyguero un entricat dubte en aquesta forma:

«Neptanabo, rey dels egipcians, al rey Lyguero, salut. Perquè jo volrí edificar una altíssima torre que no tocàs en lo cel ni en la terra, te pregue que'm trametes mestres qui la'm edifiquen, y rebràs tribut de mi per deu anys continuos.»

* * *

5. [f. 22r] [...] Dix un altre filosof:

—¿Quina cosa es la que jamès vem ni ohím?

A la qual dificultosa demanda suplicà Isop al Rey que li donàs temps de respondre, fins a l'altre día. Y essent a la posada, feu un ficte contracte, en lo qual lo rey Neptanabo confessava que'l rey Lyguero li havia prestat dos milia marchs d'argent, los quals se obligava restituhir-li per a un cert temps, lo qual era ja passat. Y venint lo día après al real palacio, hont estaven ajustats tots los filosofos, presentà al Rey lo ficte contracte, requerint-lo que restituhís al rey Lyguero l'argent que de aquell rebut havia. De la qual obligació admirant-se lo Rey, demanà a tots los seus prínceps si sabíen que Lyguero li hagués prestat semblant argent. Y respònent-li tots que jamès havíen vist ni ohit tal cosa, dix llavors Isop:

—Donchs absoluta es la demanda, puix no havèu vist ni ohit.

Dix llavors lo rey Neptanabo:

—Mèritament li deuen ésser tramesos per mí los tributs a Lyguero, puix que té un tan resplandent carvoncle en la súa posada.

* * *

6. [f. 24r] [...] Atenèu encara, ¡oh crudelíssima gent de Delfos! a esta succincta similitut mía.

Un home, amant libidinosament a sa filla, tramès sa muller a casa de sa germana. Y restant tot sol ab sa filla, li robà sa virginitat súa. Emperò vent-se la adolorada donzella així violada per son pare, li dix:

—Pus prest elegiría reportar aquest dany de tots quant hòmens són en la universa terra, que de tu qui es mon pare.

Així jo, dix Isop, elegiría pus prest sotsmetrem a tots los gravíssims perills de la mar, que morir per mans vostres ab oprobiosa infamia. Y per ço requir als immortals déus, puix jo muyr immune de culpa que facen de mi crudelíssima venja.

Mas la ferocíssima gent de Delfos, no volent eixaudir-lo, lo llançaren de l'*altra* [alta] muntanya. Y així finà lo sapientíssim Isop los seus benaventurats dies. Emperò tan grandíssima fam y pestilencia après de la mort d'aquell assaltà los de Delfos, que jamás pogueren obtenir remey dels immortals déus, fins que feren a Isop una bellíssima imatge, punint ensemps crudelíssimament als qui havien perpetrat la injusta mort súa.

* * *

E. *La vida del agudísim, y preclaríssim filosof moral Ysop* (ed. Torras, Barcelona, 1885)

1. CAPITOL PRIMER

En les parts de Frigia, hont **era** la més antiga ciutat de Troya, havia una vila petita apellada Armenia, en la qual nasqué un infant molt diforme, lleig de cara, y de cors, mes que **ningun se** trobàs en aquell temps. Era de gran cap, de ulls aguts, y de negra color, de galtes llargues, y coll curt; espatlles grosses, y **los peus grans**, gran boca, geperut, gran ventre, grans barres, y tartamut, **tenia per nom, y se nomenava** Isop; y com cresqués_ per son temps, sobrepujava a tots los altres en astucies: lo qual_ á pocs dies_ fonch pres, y captivat, y portat en terres estranyes, y fonch venut á un ciutadà rich de Atenes **nomenát** Aristes.

CAPITOL II *Se verifica la innocencia de Isop*

Y com aquest senyor lo tingués per inútil y sens **ningún** profit **per los** serveys de casa, **lo posà** a llaurar y cavar sos camps, y heretats, y un día com Zeneas, á qui era **acomodada la** administració de la heretat per son senyor, se llevàs de dormir pera treballar, com solía fer, á sa heretat, á poch espay **se li presentá devant de ell**. lo senyor ab un moso **nomenat** Agatopus, y com Zeneas li mostràs la diligencia de son treball, esdevingués que **que se posà baix** una figuera en la qual **habia maduras** unes poques de figues, principalment mes que en les altres figueres, de les quals lo dit administrador ab gran diligencia cullí, y ab gran reverencia á son senyor les presentà, dient: «A tu pertanyen los fruyts primers de la tua heretat.» Y lo senyor, vista la bellesa de les figues, **digué**: «Grans gracies te fas, Zeneas, **del gran** amor **quem** tens.» Y com fos hora, segons **habia** acostumat, **de** anar en tal día á banyarse, y rentarse en

un bany, **digué**: «O Agathopus! pren: guarda ab diligencia aquestes figues, perque quan tornaré del bany puga comensar de menjar ab elles.» Emperò Agatopus, prenent les figues, y mirant aquelles, la cobdicia desordenada de la gola li cresqué: així remirant les figues, davant un companyó seu, menjà les dues, y **digué**: «Si no **tingués** pór del senyor jo menjaria d'aquestes figues.» Respongué-li son companyó: «Si tu vols que **las** mengem jo daré manera com no **tingàm algun enfado** per aquestes figues.» **Digué** Agatopus: «¿Cóm porá **eser asó** que dius?» **Digué** laltre: «A nosaltres es manifesta cosa, que Isop venint de la **feyna** demanará lo pa que cada día li acostumen de dar, y com lo senyor demanará les figues, dirém que lo Isop venint de sa **feyna**, trobant aquelles figues en la dispensa guardades, **se las** ha menjades. Y com lo Isop serà cridát_ab la tardansa, y tartamudesa que té de son parlar **nos** porá defensar, ni escusar, y lo senyor **tindrà assó á** grat, y nosaltres haurem cumplit nostre desitg.» Y Agatopus, ohit lo consell, ab la **codicia** que tenia de menjar les figues, sens més **penar** [*sic*] comensaren de menjar: com les menjasen ab gran plaher y alegría, **digué** Agatopus rient: «Dolor y tristícia serà a Isop, que sobre ses espatlles furiosament lo senyor absoldrà la nostra culpa.» Y així parlant y rient, totes les figues se menjaren.

6. CAPITOL XXVIII *Com Isop fou condemnat a mort*

[...] Ateneu encara, ó cruelíssima gent de Delfos, á esta succincta similitut mia. Un home **anant** [*sic*] libidinosament á sa filla, **enviá** sa muller á casa de sa germana, y restant tot sol ab sa filla, li roba la virginitat sua, emperó ventse la adolorida donzella, així violada per son pare, li **digué**: **puig** prest elegiria reportar aquest dany de tots quans homens son en la universa terra, que de tu qui ets mon pare. Així digué Isop, elegiria **mes** prest **subjectarme** á tots los gravíssims perills de la mar, que morir per mans vostres ab oprobiosa infamia, y **persó requeresch** als immortals Deus, **puig** yo **moro** immune de culpa, que **fassen** de mi cruelíssima **venjansa**. **Mes** la ferosíssima gent de Delfos no volent exaudirlo, lo llansaren **del alt de** la montanya, y així finá lo sapientíssim Isop los seus benaventurats dies. Emperó tan grandíssima fam, y pestilencia, après de la mort de aquell, **vingué** á los de Delfos, que ja mes pogueren obtenir remey dels immortals Deus, fins que feren á Isop una bellíssima imatge, punint ensemps cruelíssimament als qui havien perpetrat la injusta mort sua.

BIBLIOGRAFIA

I. LES TRES RECENSIONS DE LA *VITA*

1. [W] *Vita Aesopi* ex Vratislaviensi ac partim Monacensi et Vindobonensi codicibus nunc primum edidit Antonius Westermann, Brunsvigae & Londini 1845.

2. [Pl] Habentur hoc uolumine haec, uidelicet *Vita & Fabellae Aesopi cum interpretatione latina*, ita tamen ut separari a graeco possint pro uniuscuiusque arbitrio, quibus traducendis multum certe elaborauimus. nam quae ante tralata habebantur, infida admodum quod facillimum erit conferenti cognoscere... Aldus, Venetiis 1505.
3. [Pl] *Aesopi Phrygis fabellae* Graece & Latine, cum alijs opusculis, quorum index proxima refertur pagella, Basileae in officina Ioannis Frobenij MDXXIII.
4. [Pl] *Fabulae Romanenses* graece conscriptae ex reconsonione et cum adnotationibus Alfredo Eberhard, volumen prius, quo continentur De Syntipa et De Aesopo narrationes fabulosae partim ineditae, Lipsiae, in aedibus B. B. Teubneri MDCCCLXXII.
5. [G] B. E. PERRY. *Aesopica*. Vol. I. *Greek and Latin Texts*. Urbana, 1952.
6. [G + W] *Vida d'Isop*. Text revisat, traducció i notes per Francesc J. Cuartero. A: CUARTERO, Francesc J.; ROS, Montserrat. *Isop. Faules*. Vol. II. Barcelona, 1989, p. 89-225.

II. L'ISOP D'ULM

1. *Aesopus. Vita et fabulae latine*, Rinuccio interprete, Mediolani, Antonius Zarotus, 1474.
2. [*Ulmer Äsop*], Heinrich Steinhöwel, Ulm c. 1476-1477.
3. *Steinhöwels Äsop*, herausgegeben von Hermann Österley, Tubinga 1873 (Bibliotek des literarischen Vereins in Stuttgart; CXVII).

III. PRIMERES EDICIONS EN LLENGUA CASTELLANA

1. *El libro del ysopete ystoriado*, ... Pablo Hurus & Juan Planck... en la muy noble & leal cibdad de caragoca enel año del señor de mil.CCCCLXXXII. [1 exemplar conservat: Biblioteca del Seminario Conciliar de San Miguel, Pamplona]
2. *Esopete ystoriado*, Tolosa, Johann Parix & Etienne Clebat, 1488. || *Esopete ystoriado (Toulouse 1488)*. Edició, estudi i notes de Victoria A. Burrus i Harriet Goldberg, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990.
3. *Esta es la vida del Ysopet con sus fábulas hystoriadas*, Saragossa, Juan Hurus, 1489. || *Fábulas de Esopo: reproducción en facsímile de la primera edición de 1489*, ed. a cura d'E. Cotarelo Mori, Madrid, Tipografía de Archivos, 1929.
4. *Libro del Ysopo famoso fablador historiado en romance*, Burgos, Friedrich Biel (Fadrique Aleman de Basilea), 1496.
5. *La uida de ysopo clarissimo y sabio fabulador*: nueuamente coregida: hystoriada: anotada: con muchas otras fabulas de Auiano: Pogio: y otros autores. Acabanse

las Fabulas de Ysopo: corregidas y emendadas e nuevamente anotadas por los margines. Impressas en la metropolitana cibdad de Valencia por Joan Joffre. Acabadas el segundo día de Agosto. Año de Mil. D. XX.

6. *La vida y fábulas del Esopo a las quales se añadieron algunas muy graciosas de Avieno, y de otros sabios fabuladores*, Anvers, en la oficina Plantiniana 1607.

IV. EDICIONS CATALANES

1. [Colofó] *Libre del savi be clarissim fabulador Ysop, ystoriat...* En la molt nobla ciutat de Barcelona. Per Joan Carles Amorós. a despeses de Joan Gordiola libretter. En lany M.D.L. A x. De Juny.
2. *Libre del savi be clarissim fabulador Ysop* historiat e notat als marges del libre ara novament corregit, estampat en Barcelona en casa de Sanso Arbus, any MDLXXVI.
3. (*Llibre del clarissim philosoph y poeta Ysop*), Barcelona, per Hieronym Margarit, any MDCXII.
4. *Faules de Ysop filosof moral preclarissim*, y de altres famosos autors. Historiades, y de nou corregides, ab major claredat que fins vuy se sien estampades, Barcelona, Sebastià i Jaume Matevat, 1642.
5. *Faules de Ysop filosof moral preclarissim*, y de altres famosos autors. Corregides de nou, y historiades ab major claredat que fins vuy se sian vistas. Preceheix la vida de Ysop dividida en capitols, y representada en Estampas [...], Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1682.
6. *Faules de Ysop...* Barcelona, Ioan Iolis, 1683.
7. *Faules de Isop...* Barcelona, Joseph Altès, 1743.
8. *Faules de Isop...* Barcelona, Joseph Altès, s. d. (reimpressió)
9. *Faules de Isop...* Barcelona, Joan Fornis, s. d. (darrer terç del segle XVIII).
10. *Faules de Isop* filosof moral preclarissim y de altres famosos autors; corregidas de nou, e historiades ab major claredat, que fins vuy se sien vistes; preceheix la vida de Isop, dividida en capitols, y en estampas representada, la declaració y sentència de les faules, se troba à la fi de cada una dellas. Barcelona, Companyia de Jordi, Roca y Gaspar, s. d.
11. *Faules / de Isop...* Barcelona: en casa de Matheu Barceló, Estamper [1760?].
12. *Faules de Isop...* Barcelona, Matheu Barceló, s. d. (reimpressió).
13. *Faules de Isop...* Barcelona, D. A. Sierra, s. d.
14. *Faules de Isop...* Girona, en casa Jaume Brò, Estamper e Llibretèr, en lo carrer de las Ballesterías, s. d.
15. *Faules de Isop* filosof moral preclarissim, y de altres famosos autors. Corregidas de nou, è historiadas ab major claredat, que fins vuy se sian vistas. Preceheix la vida de Isop, dividida en Capitols y en Estampas representada. Gerona, per Francisco Brò, Estampèr e Llibretèr, en lo carrer de las Ballesterías. [1790]

16. *Faulas de Isop*, filosof moral preclarissim, y de altres famosos autors, corregidas de nou, é historiadas ab major claredat que fins avuy sian vistas / preceheix la vida de Isop, dividida en capitols y en estampas representada. La declaració y sentència de les faules se troba à la fi de cada una de ellas. Figueras, per Gregori Matas y de Bodallés, estampér y llibretér, en lo carrer de Gerona, any 1842.
17. *Faulas de Isop*, filosof moral, y de altres famosos autors, corregidas de nou. San Gervasi: Estampa de Torras, carrer de S. Eusebi núm. 6. en lo any 1885.
18. *Faulas de Isop...* Sad [sic] Gervasi, Torras, 1885 (reimpressió; n'hi deu haver altres edicions amb diferents peus d'impremta, p. ex. Suc. de Font, 1885).
19. *Les faules d'Isop. Text català y gravats reproduhits de dues edicions gòtiques del segle XVI (Barcelona 1550 ? y 1576) afegida una noticia preliminar*, per Ramon Miquel y Planas (Històries d'altre temps; IV), Barcelona, Fidel Giró, 1908.
20. *Faulas isòpiques* de Aviano, Alfonso, Poggio y altres autors. *Text català y gravats reproduhits de dues edicions gòtiques del segle XVI (Barcelona, 1550 y 1576)*, per Ramon Miquel y Planas (Històries d'altre temps; VI), Barcelona, Fidel Giró, 1908.

V. ESTUDIS

- AGUILÓ I FUSTER, Marià (1923). *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.
- COMAS, Mercè; MIRALLES, Eulàlia (2006). «La impremta a Perpinyà: Samsó Arbús». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 25, p. 347-373.
- COMAS I GÜELL, Montserrat (2009). *La impremta catalana a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2012). *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- COROLEU, Alejandro (2012). «Translating Cicero in Renaissance Catalunya». *Renaissance Studies*, núm. 27/3, p. 341-355.
- CUARTERO, Francesc J. (1984). *Isop. Faules*. Vol. I. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- DAMETO, Juan [et al.] (1840-1841). *Historia general del Reino de Mallorca*. Palma: Imprenta Nacional a cargo de Juan Guasp y Pascual. 3 v.
- DICKE, Gerd (1994). *Heinrich Steinhöwels «Esopus» und seine Fortsetzen. Untersuchungen zu einem Bucherfolg der Frühdruckzeit*. Tübingen: Max Niemeyer.
- FINCH, C. E. (1960). «The Greek Source of Lorenzo Valla's Translation of Aesop's Fables». *Classical Philology*, núm. 55, p. 118-120.
- GÓMEZ CARDÓ, Pilar (1990). «L'Isopet: simple traducció o relat de tradició clàssica?». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 31, p. 79-87.

- GOÑI GAZTAMBIDE, José (1974). «Incunables de Pamplona». A: *La imprenta en Navarra*. Pamplona: Diputación Foral de Navarra. Institución Príncipe de Viana.
- LACARRA, María Jesús (2010). «La fortuna del *Isopete* en España». A: *Actas del XIII Congreso Internacional Asociación Hispánica de Literatura Medieval*. Vol. I. Valladolid: Universidad de Valladolid, p. 107-138.
- LAYTON, EVO (1978-1979). «The First Printed Greek Book». *Journal of the Hellenic Diaspora*, núm. 5, p. 63-79.
- LENAGHAN, Robert T. (1967). *Caxton's Aesop*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- LLANAS I PONT, Manuel (2002). *L'edició a Catalunya: segles XV a XVIII*. Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.
- (2007). *Sis segles d'edició a Catalunya*. Lleida: Pagès; Vic: Eumo.
- LOCKWOOD, D. P. (1923). «De Rinuccio Aretino graecarum litterarum interprete». *Harvard Studies in Classical Philology*, núm. 24, p. 51-109.
- MADURELL, Josep M.; RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1955). *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores.
- MARTÍN PASCUAL, Lúcia (1994). *La tradició animalística en la literatura catalana medieval i els seus antecedents*. Tesi doctoral. Alacant: Universitat d'Alacant. 2 v.
- (1996). *La tradició animalística en la literatura catalana medieval*. Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.
- MIQUEL I PLANAS, Ramon (1911-1914). «L'Isop a Catalunya». *Bibliofilia*, núm. 1, p. 188-193.
- MIRAMBELL I BELLOC, E. (1984). «La família Bro, d'impressors gironins». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 27, p. 249-311.
- (1987). «Incidència ultrapirenaica en la producció del llibre gironí». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29, p. 307-321.
- PADROSA I GORGOT, Inés (1992). «Els impressors figuerencs i la seva obra». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 25, p. 224-282.
- PERRY, B. E. (1934). «The Greek Source of Rinuccio's *Aesop*». *Classical Philology*, núm. 29, p. 53-62.
- PFEIFFER, R. (1981). *Historia de la filología clásica*. Madrid: Gredos. 2 v.
- QUINEY, Aitor; ESTRUGA, Jordi (ed.) (2005). *Col·leccions privades, llibres singulars: Catàleg de l'exposició celebrada a la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya.
- RUIZ-MONTERO, Consuelo; SÁNCHEZ ALACID, M.ª Dolores (2005). «La estructura de la *Vida de Esopo*: anàlisi funcional». *Habis*, núm. 36, p. 243-252.
- SOCIAS BATET, Immaculada (1999). «Alguns apunts biogràfics sobre Joan Jolis Santjaume». A: *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 101-107.
- (2001). *Els impressors Jolis-Pla i la cultura gràfica catalana dels segles XVII i XVIII*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

TAYLOR, B. (2013). «Spanish Glosses to Aesop and Prosper of Aquitaine in a Medieval Schoolbook (Lambeth Palace Library, MS 431)». A: TAYLOR, B.; WEST, G.; WHETNALL, J. (ed.). *Text, Manuscript, and Print in Medieval and Modern Iberia: Studies in Honour of David Hook*. Nova York: Hispanic Seminary of Medieval Studies, p. 117-140.